

LICHT EN ZON

De verklaring van het mysterie

Piet Soeteman

Het eerste bijbelhoofdstuk, Genesis 1, vertelt ons hoe God de wereld heeft geschapen. Genesis begint met de woorden *“In het begin schiep God de hemel en de aarde”*. Dan volgt een beschrijving van de toestand waarin de aarde verkeerde en de gebeurtenissen die aan de scheppingsweek voorafgingen.

In feite is Genesis 1 niets anders dan een vroege poging om het ontstaan van het heelal te verklaren, een visie die nog steeds door een grote groep mensen wordt aangehangen.

Echter dit bijbelgedeelte roept wel wat vragen op. In Genesis 1 zitten veel onduidelijkheden. Als voorbeeld noem ik het vraagstuk van de ‘lengte’ van de scheppingsdagen. Moet je dit nou letterlijk of symbolisch opvatten? Bedoelt Genesis 1 dat de schepping maar één week in beslag heeft genomen zoals orthodoxe theologen beweren of is er ook ruimte voor een andere uitleg?

Het is niet de bedoeling om in deze uiteenzetting over dit vraagstuk mijn gedachten te laten gaan of een standpunt in te nemen, hierover is door anderen genoeg gedebatteerd en gepubliceerd. En dat geldt ook voor andere onvolkomenheden in dit bijbelhoofdstuk.

Ik wil mij beperken tot een raadselachtig fenomeen dat mij bijzonder fascineert en waarvoor ik geen aannemelijke verklaring ben tegengekomen.

Hoe kan de schepping van het licht plaatsvinden vóór de schepping van de zon? Dankzij de zon hebben we immers licht op aarde. Zonder dit hemellichaam zouden we constant in het pikdonker zitten. Maar blijkbaar denkt de auteur van Genesis er anders over. In Genesis 1: 3 staat: *“God zei: ‘Er moet licht komen,’ en er was licht”*. Dit gebeurde op de eerste scheppingsdag. Pas op de vierde dag schiep God de zon, samen met de andere hemellichamen: *“God zei ‘Er moeten lichten aan het hemelgewelf komen om de dag te scheiden van de nacht’”* (Genesis 1: 14) en *“God maakte de twee grote lichten, het grootste om over de dag te heersen”*. (Genesis 1: 16)

Wat is de achtergrond van dit anachronisme, hoe moet die ondenkbare volgorde begrepen worden? En welke verklaring geeft de exegetiek eigenlijk voor dit verschijnsel?

Ds. Rolie Barth ziet in de structuur, van eerst licht en dan lichtdragers, een verwoording van ‘bijtende spot’. God steekt volgens hem de draak met de belangrijkste goden van die tijd: zon en maan, onder welke naam ze ook vereerd werden. (Artikel 2. Intelligent Design: hoe lezen wij Genesis 1?)

Dr. G. Ch. Aalders geeft in zijn Korte verklaring der Heilige Schrift, het volgende antwoord: *“Wat nu aangaat het licht dat God allereerst schiep, op de vragen die hier zouden kunnen gedaan worden naar de aard van dat licht en de wijze waarop dit licht ontstond, geeft de*

heilige tekst geen antwoord. Wij hebben ons eerbiedig te buigen voor deze ondoorgroendelijke daad der majesteit Gods, waarvan het Hem niet behaagd heeft ons het geheim te ontsluiëren". (Genesis eerste deel, pagina 82)

De visie van Barth kan ik niet delen. Ik zie geen enkele grond waarop zijn bewering gevestigd kan worden. En met de uitleg van Aalders komen we ook geen stap verder.

Op weg naar de oplossing van het raadsel brengen we eerst een bezoek aan het cultureel erfgoed van het oude Babylonië.

In het midden van de 19^e eeuw worden in de ruïnes van het paleis van Ashurbanipal in Nineveh kleitabletten gevonden met teksten in spijkerschrift die heel wat gelijkenissen vertonen met de overgeleverde Babylonische scheppingsmythe. In het begin van de 20^e eeuw komen door opgravingen in Assur, Kish en Uruk daar nog een drietal kleitabletten met een vergelijkbare versie van het scheppingverhaal bij. Deze tabletten worden gedateerd op ca. 1200 v. Chr.

Het oorspronkelijke verhaal moet echter veel ouder zijn. Men vermoedt dat dit opgetekend is door Babylonische priesters in de tijd dat Babylonië oppermachtig was in Mesopotamië (ca. 1900 – 1600 v. Chr.) Het scheppingsverhaal is daarna in opdracht van met name Assyrische vorsten door schrijvers gekopieerd en in hun paleizen opgeslagen.

Dankzij deze ontdekkingen is het Babylonische scheppingsverhaal thans bijna compleet. De vertaling verliep echter niet zonder problemen. Soms was door beschadigingen van de zeven kleitabletten het lezen van de tekst erg moeilijk en moest die uit de overblijfselen gereconstrueerd worden. Dan had je nog de verschillende interpretaties van de betekenis van de woorden en de problematiek van het lezen van het spijkerschrift op zich.

Enuma Elish, (*"toen daarboven"*), zijn de eerste woorden waarmee het verhaal begint.

Als de hemel nog niet bestaat en de grond er onder nog niet genoemd wordt, zijn er de god Apsu en zijn echtgenote Tiamat. Apsu is de belichaming van het zoete water, de mannelijke vruchtbaarheid en Tiamat staat voor de zee, de chaos, de dreiging.

Beiden vermengen zich tot één geheel en Tiamat baart Anshar en Kishar. Die twee goden vertegenwoordigen de horizon, de scheiding van hemel en aarde. Anshar en Kishar schenken het leven aan Anu, de god van de hemel, die op zijn beurt Ea verwekt.

Al die 'godenzonen' maken echter veel lawaai en gedragen zich zo ziekelijk dat Apsu besluit ze te vermoorden. Als Ea verneemt wat Apsu van plan is maakt hij Apsu onschadelijk en vestigt zich op zijn lichaam.

Zijn vrouw Damkina schenkt het leven aan Marduk, de god die het zonlicht, de bliksem en de regen symboliseert. Tevens wordt Marduk 'beschermheilige' van de stad Babylon.

Intussen zint Tiamat op wraak en om zich te kunnen wreken creëert ze elf monsters. Haar nieuwe echtgenoot, Kingu, krijgt de leiding over haar leger.

Tiamat, die de krachten van wanorde en chaos in de wereld vertegenwoordigt en in de cyclus van de jaargetijden de winter en de onvruchtbaarheid voorstelt, maakt voorbereidingen om die vernietigende krachten los te laten op de andere goden. Omdat de pogingen van Ea en Anu

om haar tegen te houden mislukken, vrezen de goden dat niemand van hun in staat is om de wraakactie van Tiamat te weerstaan. Hun laatste hoop is gevestigd op Marduk.

Marduk wordt op zijn kracht getest. Dan zetten de goden Marduk op de troon en geven hem de opdracht om Tiamat te bevechten.

Marduk verzamelt zijn wapens, de winden van vernietiging, en rijdt op zijn wolkenwagen Tiamat tegemoet. Hij vangt haar in zijn net, doodt haar met een pijl in het hart en neemt alle vijandige goden en monsters gevangen.

Marduk scheidt het lichaam van Tiamat. Met de ene helft creëert hij de aarde, met de andere helft de hemel. De bevriende goden worden de sterren aan het firmament.

Marduk stelt het jaar in en verdeelt het in twaalf maanden. Hij laat de maan schijnen en doet de maanfasen ontstaan. Na de maan maakt hij de zon.

Hij creëert de weersverschijnselen. Van het speeksel van Tiamat vormt hij de regen, van haar ogen de Eufraat en de Tigris en van haar hoofd en borsten de bergen.

Tenslotte besluit Marduk wezens te maken die de goden kunnen dienen.

De echtgenoot van Tiamat, Kingu, wordt omgebracht om zijn bloed hiervoor te gebruiken. (De bodem in het Midden-Oosten bevat veel roodkleurig ijzeroxide)

Marduk geeft het wezen de naam 'mens'.

Het scheppingsverhaal van Genesis vertoont grote overeenkomsten met de Enuma Elish.

Beide verhalen beginnen met een waterachtige chaos. Genesis noemt dit "*oervloed*", in de Enuma Elish is de godin Tiamat de belichaming hiervan.

Die oervloed wordt in Genesis 1: 7 gescheiden in "*het water onder het gewelf van het water erboven*". In de Enuma Elish wordt Tiamat, de Babylonische oervloed, door Marduk gescheiden, in tweeën gedeeld. De ene helft wordt het hemelgewelf, de andere helft wordt de aarde.

God laat het water naar één punt stromen en noemt het zo ontstane droge land aarde.

In Genesis 1: 16 t/m19 maakt God de hemellichamen, de zon, de maan en de sterren, waarmee Hij de dagen, de maanden en de jaren wil aangeven. In de Enuma Elish worden die activiteiten door de god Marduk uitgevoerd. Hij stelt daarmee de seizoenen in.

Zowel God als Marduk eindigen hun scheppingswerk met het creëren van de mens op een vergelijkbare wijze.

De overeenkomsten tussen beide verhalen doen vermoeden dat er meer is dan toeval. In Genesis 1 zitten blijkbaar elementen die uit de Babylonische scheppingsmythe zijn overgenomen.

Genesis 1 vertoont echter ook opmerkelijke verschillen met de Enuma Elish.

1. In de Enuma Elish wordt uitgebreid verslag gedaan van het doen en laten van de vele Babylonische goden. Genesis laat de levenswandel van God buiten beschouwing.
2. Genesis geeft een naturalistische beschrijving van de schepping. Bij de Enuma Elish worden materiële dingen voorgesteld als goden. De godin Tiamat staat bijvoorbeeld voor zout water, de zon voor de god Marduk en de sterren voor diverse andere goden. In Genesis zijn sterren gewoon lampen aan het firmament.

3. De schepping in Genesis verloopt volgens een schema waarin een duidelijke logica aanwezig is die in de Enuma Elish ontbreekt. Op de eerste drie dagen worden de vier elementen licht/ vuur, lucht, water en aarde geschapen. Daarna, op dag 4, 5 en 6, plaatst God de schepselen, zon, maan, sterren, vogels, vissen en landdieren in hun element.
4. In Genesis 1 wordt eerst het licht geschapen, daarna pas de zon. In de Enuma Elish wordt niet gesproken over een schepping van licht. De god Marduk maakt de zon en laat haar schijnen.
5. Genesis 1 begint met: *“In het begin schiep God de hemel en de aarde”*. Omdat hier sprake is van een begin zonder materieel vooraf, want dat is althans de gangbare mening, *schiep* God de hemel en de aarde dus uit *niets*. ‘Creatio ex nihilo’, schepping uit niets. In de Enuma Elish is geen sprake van een schepping uit niets. Hier *scheidt* Marduk de hemel en de aarde uit *iets*, het lichaam van Tiamat.

Geen godenstrijd, een rationele naturalistische beschrijving van de schepping van de hemel en de aarde en alles wat daarmee samenhangt. Behalve dan dat het licht er eerder was dan de zon. En tenslotte een schepping uit niets.

Waar komen die afwijkende opvattingen vandaan? Uit welke bron zijn ze afkomstig. Wie heeft ze bedacht?

De overtuiging dat God de hemel en de aarde schiep heeft in de christelijke traditie standgehouden totdat in oktober 2009 hoogleraar Ellen van Wolde van de Radbouduniversiteit na grondige bestudering van de Hebreeuwse bijbeltekst tot de conclusie kwam dat het werkwoord ‘bara’ al eeuwenlang ten onrechte vertaald wordt met *scheppen*. Volgens haar is de vertaling *scheiden* veel beter.

Rabbin Evers is het met Van Wolde eens dat er *scheiden* staat in plaats van *scheppen*: *“In feite is scheiden een nuance van scheppen. Het Hebreeuwse woord bara betekent scheppen, maar de stam bar betekent ook ‘buiten’. God schiep dus iets buiten zichzelf. Hij schiep een universum dat los van hem kon bestaan. Hij scheidde dus niemand minder dan zichzelf”*.

Met de conclusie van Van Wolde en de bevestiging van Evers is het onder punt 5 genoemde verschil tussen Genesis 1 en de Enuma Elish opgehelderd. In plaats van te verschillen blijken beide scheppingsverhalen in dit opzicht met elkaar overeen te komen.

Wat in Genesis 1 opvalt is dat het systematisch is opgebouwd. Je kan er een schema in zien met een 2 x 4 indeling, waarbij zowel in verticale richting (de kolommen) als in horizontale richting (de rijen) de data aan elkaar gerelateerd zijn. In de eerste kolom staan de vier elementen waaruit het universum is opgebouwd, in de tweede kolom de schepselen die in het betreffende element thuishoren.

Dag	Element/ leefomgeving	Dag	Schepselen
1	Vuur/ licht	4	Zon, maan en sterren
2	Lucht	5	Vogels
2	Water	5	Vissen
3	Aarde	6	Landdieren en mensen

Veel theologen zien in dit schema een Goddelijke logica en willen hiermee aantonen 'dat God de Schepper is die alles maakte naar zijn wil'.

Maar verwijst die systematiek van Genesis 1 wel naar een 'ordende' schepper of komt die logica uit een andere bron?

We laten het oude Babylonië achter ons en richten de aandacht op het presocratische Griekenland, in het bijzonder op de natuurfilosoof Anaximander van Milete.

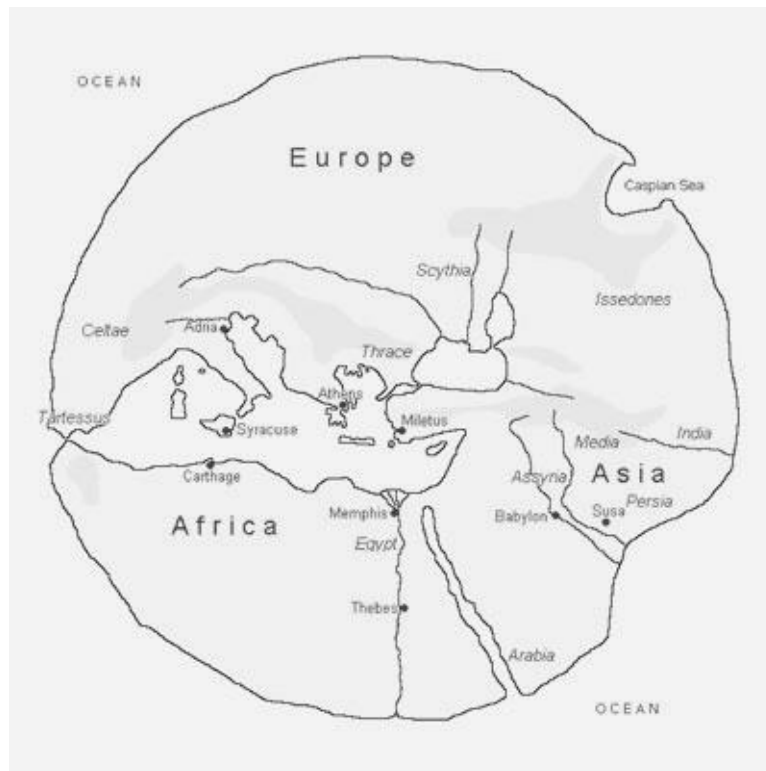
Wie was Anaximander van Milete?

Hoewel er weinig bekend is over zijn leven en zijn werk leveren een aantal klassieke bronnen nog voldoende informatie om een fragmentarisch beeld te krijgen van de filosoof.

Anaximander woonde in het westen van het huidige Turkije, in de stad Milete. Hij werd in ca. 610 v. Chr. geboren en stierf in 546 v. Chr.

Er wordt van hem gezegd dat hij stichter en bestuurder was van de Miletische kolonie Amphipolis aan de Zwarte Zee. Hij moet dus een belangrijk persoon zijn geweest.

Zijn geografische belangstelling komt tot uiting in het feit dat hij de zonnewijzer in Griekenland introduceerde. Dat instrument werd door hem in Sparta opgericht. Ook de eerste wereldkaart wordt Anaximander toegeschreven. Het originele exemplaar bestaat niet meer maar er is nog wel een beschrijving van. Het is een ronde kaart met de Middellandse Zee in het midden. In het noorden en in het zuiden liggen de werelddelen Europa en Afrika, met daarop de aan de Middellandse Zee grenzende landen. In het oosten zijn de toenmalige Arabische landen zichtbaar. Aan de rand van de kaart ligt de Oceaanrivier die de landmassa omgeeft.

Met Anaximander begint de geschiedenis van de op schrift gestelde Griekse filosofie. Hij was de eerste Griekse filosoof die zijn visie op de natuur in proza formuleerde. Dit boek is echter verloren gegaan. Vermoedelijk kon Aristoteles (384 – 322 v. Chr.) nog over het boek beschikken want de meeste informatie over het werk van Anaximander is van hem afkomstig.

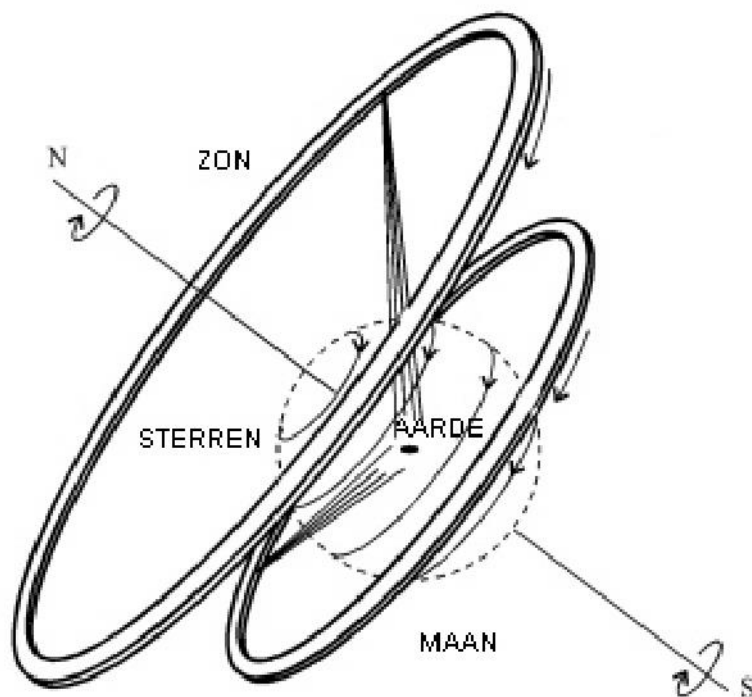
De eerste Griekse filosofen, waartoe ook Anaximander behoorde, waren van mening dat de loop der dingen niet bepaald wordt door de activiteiten van goden zoals de Babyloniërs dachten, maar door wetmatig verlopende natuurlijke processen. Ze waren vooral op zoek naar de oorsprong van het universum, naar waaruit de wereld is ontstaan.

Bij Anaximander was dat beginsel een elementaire substantie, een oneindige, eeuwige en tijdloze massa, een oerstof die hij ‘apeiron’ noemde en waaruit de elementen vuur, water, lucht en aarde zijn ontstaan. In die tijd was men uiteraard nog niet bekend met het periodiek systeem van de scheikundige elementen.

Anaximander beschrijft een deel van dit proces als volgt: *“Een kiem, vol met hitte en kou, scheidde zich af van de eeuwigheid, waarop uit deze kiem een vuurkring groeide die zich uitspreidde rondom een damp die de aarde als de bast van een boom omringde”*.

De vuurkring is vervolgens uiteengevallen in afzonderlijke ringen waaruit de zon, de maan en de sterren zijn ontstaan. Die vuurringen zijn omgeven door dampen waardoor het vuur vanaf de aarde niet zichtbaar is. Alleen door plaatselijke openingen wordt het vurige inwendige onthuld. Deze openingen worden vanaf de aarde gezien als de zon, de maan en de sterren.

Volgens een andere interpretatie van de kosmologie van Anaximander spatte de vuurkring uit elkaar en ging over in de hemellichamen die, vuur uitstralend, om de aarde wentelen.

De kosmologie van Anaximander geeft een naturalistisch proces weer. Uit een oersubstantie ontstaan de elementen vuur, lucht, water en aarde. Het element vuur biedt plaats aan de hemellichamen zon, maan en sterren. Elementen en hemellichamen worden niet door goden vertegenwoordigd maar bestaan uit materie.

Het is evident dat het kosmologisch model van Anaximander herkenbaar is in de punten 1, 2, 3 en 4, waarin Genesis 1 verschilt van de Enuma Elish. En dat is geen toeval.

De opkomst van de Griekse filosofie hing samen met de groei van de welvaart. De steden in Ionië, waar ook Milete bij hoorde, waren een ontmoetingspunt van allerlei culturen. Er liepen o.a. Babyloniërs rond die de kennis van hun beschaving meebrachten en uitwisselden met die van de Ionische beschaving. Het waren omstandigheden die gunstig waren voor het ontstaan van een intellectueel klimaat en zo begon de filosofie hier met de Ionische school.

De Ionische denkers waren filosofen die de natuur niet mythologisch maar rationeel benaderden. De oorsprong van alles was voor hen niet het werk van goden en geesten, zoals de Babyloniërs dachten, maar iets waar logisch over nagedacht moest worden.

Het gedachtegoed van de Griekse filosofen, waaronder het kosmologisch model van Anaximander, verspreidde zich over het gehele Midden-Oosten en bereikte ook Babylonië. Zijn wereldkaart zal daar ongetwijfeld een bijdrage aan hebben geleverd.

Het is aannemelijk dat de Griekse filosoof Pythagoras (580 – 500 v. Chr.), die tijdelijk aan het Babylonische hof verbleef, het model aan de Babylonische astronomen heeft gepresenteerd. Waarschijnlijk waren ook Joodse geleerden, waaronder de profeet Daniël, daarbij aanwezig en maakten ook zij kennis met het gedachtegoed van de Griekse filosofen.

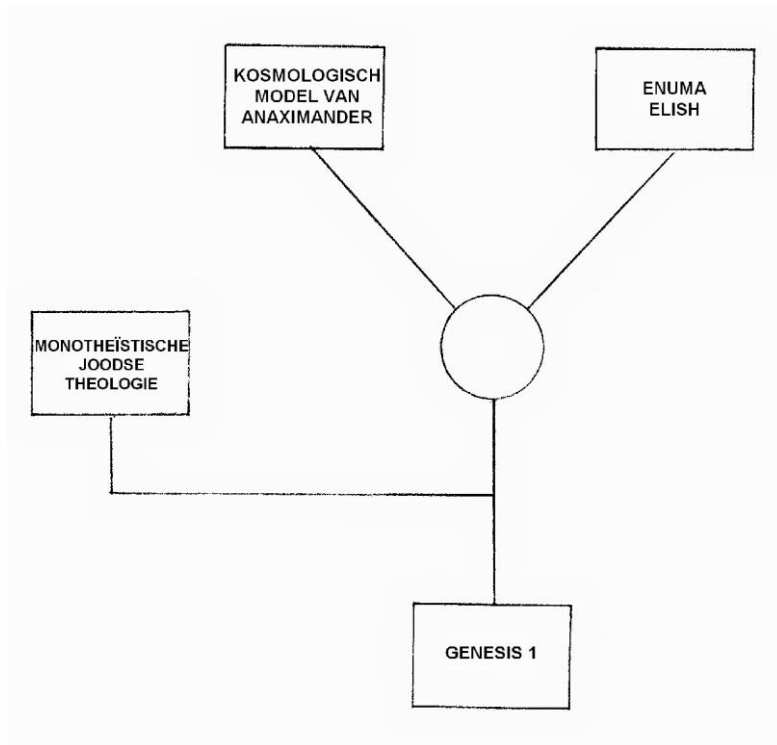
Tussen 597 en 582 v. Chr. werden veel Joden vanuit Juda naar Babylonië gedeporteerd. De eerste groep kwam nadat Jeruzalem in 597 v. Chr. door koning Nebukadnezar was ingenomen en bestond vooral uit de hofhouding van koning Jojachin. In 587 v. Chr. werd Jeruzalem opnieuw belegerd. De stad werd door het Babylonische leger geplunderd en verwoest en de bevolking werd, zover die niet gevlucht was, naar Babylonië afgevoerd. Alleen wat boeren en armen mochten achterblijven. In 582 v. Chr. vond tenslotte nog een derde deportatie plaats.

Een groot deel van de ballingen vestigde zich in de stad Babylon. Zij kregen toestemming om huizen te bouwen, het werk te doen dat ze gewend waren en te vergaderen. Door hun contacten met de Babyloniërs leerden ze de scheppingsmythe van Marduk en Tiamat kennen. Omdat de Joodse godsdienst geen scheppingsverhaal kende lag het voor de hand dat er behoefte ontstond om hierin te voorzien. Uit de Babylonische scheppingsmythe werden zoveel mogelijk bruikbare elementen gehaald om daarmee het fundament voor Genesis 1 te leggen.

De oorsprong van het scheppingsverhaal volgens Genesis 1 wordt gevonden in de Priestercode, een bron die dateert uit de tijd van of na de Babylonische ballingschap.

Het Babylonische scheppingsverhaal was niet de enige bron voor Genesis 1. De Joden waren inmiddels ook op de hoogte van de moderne Griekse zienswijze over het ontstaan van de kosmos. Zij voegden het kosmologisch model van Anaximander toe aan het concept en daarmee kreeg Genesis 1 een rationele en logische opzet. Geen plaats voor goden en geesten maar voor materiële zaken zoals elementen, hemellichamen, land en zee.

De logica van het verhaal moest Anaximander echter afstaan aan God. Hij werd de schepper van de hemel en de aarde, van het licht en de zon.

Sinds Anaximander is de kennis van de bouw van het heelal enorm toegenomen. Kennis die niet meer gebaseerd is op filosofische beginselen zoals bij de oude Grieken maar op waarnemingen en wetenschappelijk onderzoek. De resultaten hiervan brachten vele theorieën over het ontstaan van het heelal naar voren. Ook de astrofysica, de leer van de bouw, het ontstaan en de levensloop van de sterren kwam sterk op de voorgrond.

De meest gangbare theorie over het ontstaan van sterren gaat over contractie van interstellair materie. Volgens deze theorie is de zon het resultaat van de verdichting van hete gaswolken.

Eerst het licht en dan de zon zagezegd!

